

HUKUKTA BİLİMSEL YAKLAŞIMIN ÖNEMİ

THE IMPORTANCE OF SCIENTIFIC APPROACH IN LAW

Sedat ÇAL*

Özet: Sosyal bir bilim olarak hukuk, doğa bilimleri alanında olduğu gibi bilimsel bir yaklaşımı zorunlu kılar. Bu çalışmada, hukuk alanında bilimsel yaklaşımın gereklerine kısaca değinilmesi ve bu bağlamda uygulamada ortaya çıkan sorunlara atfen kimi temel eksikliklere yer verilmesi öngörülmektedir. Konuya hukuk biliminin geneli itibarıyla yaklaşımakla birlikte, ele alınan kısıtlı sayıdaki örnekten hareketle, durum idare hukuku bakımından da çok kısa biçimde değerlendirilmektedir. Çalışmada hukuk biliminde (idare hukuku alanına vurgu yapılarak) eleştiri gereksinimi ve kavramsal arınma zorunluluğu ile hukukta analitik bakış açısının önemi üzerinde durulmaktadır. Dahası, bilimsel yaklaşımın mutlaka gerçekliği kavraması gerektiği ayrıca vurgulanmaktadır. Çalışma, genel hukuk bilgisine sahip olanlara hitap edecek biçimde kurgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Bilimsel yaklaşım, analitik düşünce, hukukta eleştiri, hukuksal irdeleme, hukuksal yaklaşım.

Abstract: As a social science, law makes it imperative to employ the scientific approach same as in natural sciences. This study aims briefly at underlying the need for reference to the scientific approach, and touches in this context on basic shortcomings by way of illustrating certain problems emerging in the course of legal practice. Albeit the issue is addressed in the generality of the law as a science, it is also evaluated –yet in a concise manner– with an emphasis on administrative law by focusing on a limited number of cases taken in this field. The study highlights the need to have critics and distance any conceptual pre-occupations, and underlines the importance of employing an analytical mindset in law (with a focus on administrative law). Furthermore, it is stressed that the scientific

* Dr., Kıdemli Uzman, Yatırımlar Direktörlüğü, Enerji Şartı Sekreterliği, Brüksel (Senior Expert [Investment], Energy Charter Secretariat, Brussels, cal@encharter.org).

approach requires as a thumb rule the fully embracing of the reality. It should also be born in mind that this study is targeted at those acquainted with the certain basics of law as a background.

Keywords: Scientific approach, analytical thinking, critics in law, legal reasoning, legal approach.

*“Ya Rab ne eksilirdi dergam-ı izzetinden,
Peymane vücuda zehr-i âb dalmasaydı;
Azade ser kalırdı nasib-u derd-i gamdan,
Ya dehre gelmeseydim ya aklım olmasaydı”*

Ziya Paşa

Giriş

Bilim, gerçeği aramak üzere yola çıkar ve bilime özgü ölçüt ve yöntemlerle gerçeğe ulaşmaya çalışır. Bir sosyal bilim olarak hukuk¹ alanında da temel amaç, hukuksal gerçekliğe ulaşmaya yönelik çaba göstermek, bunu yaparken bilimin gerekleriyle uyarlık içeren yöntemler kullanmak suretiyle hareket etmektir.

Temel bilimler alanında somutluk ve kesinlik (keza, bu anlamda deneylerle doğrulanabilme özelliği) daha bir belirgin biçimde öne çıkarırken; sosyal bilim alanında kesinlik, doğası gereği zordur. Bu anlamda, temel bilimlerde bir soruna karşı tek bir çözümden sözedilebilmesi olanağı bulunurken, sosyal bilimlerde (ve bu arada özellikle hukuk alanında) birden fazla çözüme varılması, yahut aynı konu veya olayla ilgili birden fazla sonuçla karşılaşılabileceği mümkündür.²

¹ Hukukun bir sosyal bilim olarak değerlendirilebilmesi ve bu bağlamda hukuksal pozitivizmin hukuku bilim olarak ele alabilmeye yönelik yaklaşımı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Karakaş, Jale, Hukuki Pozitivizmde Norm Üretme Sürecinde Ortaya Çıkan Epistemolojik Problemler, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkiivi (HFSA)*, 10. Kitap, (Haz. Hayrettin Ölçesiz), İstanbul Barosu, İstanbul 2004, s. 98.

² Esasen, temel bilimler alanında öğrenim görenlerin hukuksal usavurmayı bir tür- lü algılayamamasının altında da işte bu özelliğin yattığı söylenebilir. Bir mühendis için ortada bir sorun varsa, buna yönelik (ayrı yöntemler bulunabilse dahi, nihai sonuç anlamında) genellikle tek bir çözüm ortaya çıkacaktır. Oysa hukuk alanında bir sorun için birden fazla çözümden bahsedilebilmektedir, zira tek bir “doğru”dan söz etmek zordur. Bu bağlamda, “birden fazla cevap” tezine en iyi örnek olarak mahkemelerin çoğunluk kararları gösterilebilir (bkz. Özkök, Gülriz, Hukuki Belirsizlik Problemi Üzerine, *AÜHFD*, C. 51, Sy. 2, 2002, s. 2). Çözüme yö-

Bu durum çerçevesinde, öğretiden bir yazarın –konuyu ironiyle karışık biçimde ele alan içerikteki- değişisine yer verirsek;

“Jhering’in Hukuk Biliminde Şaka ve Ciddiyet’inde (1860 vd.) hukukçuların düşünce ve çalışma tarzı konusunda çok sayıda kinayeden sonra şu düşünce yer almaktadır: ‘dialektik-hidrolik yorum presi yardımı ile her yerden neye ihtiyaç varsa, o çıkarılır.’”³

Öğretide hukukun doğa bilimlerine görece belirsizlik içeren bu özelliğine dikkat çeken bir başka görüşte ise, aşağıdaki ifadeye yer verilmektedir:

“Dilthey’e göre, beşeri bilimlerde doğa bilimlerinde olanın tersine tek ve kesin bir yöntem bulunmamaktadır. Zira beşeri bilimler doğa bilimleri gibi açıklayıcı normatif bilimler değildir. Genel olanla ve yasayla belirlenen doğa bilimlerinin tersine, beşeri bilimlerde bireysellikler, özgünlükler ve özel oluşumlar ilgi alanı içerisinde yer almaktadır.”⁴

Giderek, temel bilimler alanında toplumdan topluma veya zamandan zamana değişen doğrular doğası gereği ortaya çıkan bir özellik değilken, ikincisinde tam da böyleleri bir nitelikten sözedilebilir.

Bu ayrılıklarına karşın, sosyal bilimleri ve bu arada hukuku temel bilim alanına yaklaştıran başlıca öge ise, bilimsel araçlar ve yöntemler kullanma gereğinde belirir. Hukuk alanında gerçeğe ulaşmak için de, temel bilimler alanında olduğu gibi, analitik bir irdelemeyle “üç T”-yani, “tetkik, tahlil ve tenkit”-⁵ yöntemini kullanmak gereği vardır. Zira

nelik parametreler çok sayıda olduğundan, hukukçunun kendisine yöneltilen bir hukuksal soruya genellikle verdiği yanıt, –temel bilimciler tarafından anlaşılama-pahasına- “duruma bağlı” olmaktadır (Anglo-Sakson hukuk literatüründeki ifadesiyle, “it depends”).

³ Bkz. Adomeit, Klaus, Hukuki Yöntem, (Çev. Altan Heper), *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi (HFSA)*, 10. Kitap, (Haz. Hayrettin Ölçesiz), İstanbul Barosu, İstanbul, 2004, s. 44.

⁴ Kılıç, Muharrem, Hukuksal ve Teolojik Metinleri Anlama Sorunu: Felsefi Hermenötik Bağlamında Bir Analiz, *HFSA*, 12. Kitap, (Haz. Hayrettin Ölçesiz), “Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar – II”, Sempozyum, 7-11 Eylül, 2004, İstanbul, Bildiriler / 1, İstanbul Barosu, İstanbul, 2005, s. 94 (alıntı yapılan metindeki atfırlara yer verilmemiştir).

⁵ Bkz. Derbil, Süheyp, Ankara Hukuk Fakültesi’nin 25. kuruluş yıldönümü vesilesiyle yapılan konuşma, *AÜHFİM*, C. 7, S. 3-4, 1950, s. 10-20.

toplumdaki yaygın kanının aksine, “*hukukta ezber yoktur*”.⁶ Bu anlamda, hukuk alanında ele alınan konunun öncelikle etraflıca incelenmesi ve ayrıntılı biçimde irdelemeye gidilmesi; bunu yaparken de analitik bir yaklaşım sergilenmesi gerekir. Akabinde, eleştirel bakışla elde edilen değerlendirmelerin sergileneceği bir yapı içerisinde kişisel kanıların da açıkça ortaya konulması gerekecektir. Böylece, hukuksal yaklaşım itibarıyla şekilci bir analizle konuların değerlendirilmesinden uzak kalınması ve analitik bir bakışa sahip olunması, önemli bir unsur olarak belirmektedir.

Bu çalışmada, hukukta bilimsel bir yaklaşım sergilenmesi gereğine işaret etmeyi ve bu bağlama yönelik olarak ortaya çıktığını düşündüğümüz kimi eksikliklere dikkat çekmeyi öngörüyoruz. Bunun sonucunda, idare hukukunda bilimsel bir yaklaşımın hangi bakımlardan sorunlar yaratabildiğine ise bu çalışmada sadece kısa bir kapsam dahilinde değinilecektir.

I. Bilimsel Yaklaşımın Belirgin Özellikleri

Öncelikle vurgulanması gereken husus şudur ki, bilimde “*cedel*” esastır. Bu anlamda, daha önce başkalarınca dile getirilmiş görüşlerin tekrarlanması ve fakat bunların tahlili yahut tartışılması gibi hususlardan kaçınılması şeklinde bir uygulama kabul göremez. Değiş yerindeyse, bilim alanında her gün, bir Kırkpınar şölenidir. Her an bir fikir mücadelesine zemin doğar. Şu farkla ki, sözünü edebilmek bakımından bir kısıtlamaya asla yer yoktur; “*deste pehlivanı*” da, -halk tabiriyle- “*somun pehlivanı*” da meydana çıkar ve “*baş pehlivan*”a karşı “*cedelleşen*” görüşünü ileri sürebilir.

“*Her fikir hür ve muhteremdir*” deyişinin de işaret ettiği gibi, herkesin sözü -ileri sürülebilme ve akabinde bizatihi kendisi de sorgulanmaya maruz bırakılmak bakımından- eşittir. Her “*pehlivan*” iddiası taşıyan, “*bilimin er meydanı*”a çıkıp “*temennasını çakarak*” bir “*peşreve*” ve “*elenseye*” -eski deyişle, “*kıymeti kendinden menkul olmak üzere*” - girişebilir.

⁶ Güran, Sait, Hukuk Fakültelerinde Öğretim, *Türkiye Barolar Birliği (TBB) Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 2003 (<http://www.barobirlik.org.tr/yayinlar/makaleler/saitguran.doc>).

Dolayısıyla, bilim alanında ister yargı içtihatlarında belirmiş olsun, ister öğretide ileri sürülmüş savlar arasında yer alsın, hiç bir düşünce veya yaklaşım sorgudan bağımsız kalamaz ve giderek kılınmaz. Dahası, halk arasındaki pekiyi bilinen bir beyitte dile getirilen;

*“Hiç ummadığın keşfeder esrar-ı derûnun,
Sen herkesi kör alemler sersem mi sanırsın?”⁷*

ifadesinin açıkça ortaya koyduğu üzere, bilim alanında sav ileri sürülebilme bakımından ve keza ileri sürülen düşüncenin dikkate alınması bağlamında bir ünvan sahibi olmak –asla– bir önkoşul olamaz.

Kaldı ki, ister doğaya, ister inanç odaklı yaklaşım çerçevesinde ilahi bir güce hamledilsin, her halükarda ortada bir gerçek vardır: İnsanlar arasında sağlıklı düşünce ileri sürebilme yeteneği oldukça adil biçimde dağıtılmıştır. Doğal ya da ilahi adalet, çobandan dâhi, dâhiden çoban çıkaran bir kuşaklar arası dengeyi hayran olunası biçimde binlerce yıldır sergilemektedir.⁸ Atatürk’ün değindiği gibi;

“Biz cahil dediğimiz zaman, okulda okumamış olanları kastedmiyoruz. Kastettiğimiz bilim, gerçeği bilmektir. Yoksa okumuş olanlardan en büyük cahiller çıktığı gibi, hiç okumak bilmeyenlerden de gerçeği gören hakiki bilginler çıkabilir.”⁹

Bu itibarla, ileri sürülen her bir görüş, gerçekliği kavramaya yetkinliği sorgulanmak üzere dikkate alınmak ve değerlendirilmek zorundadır.¹⁰ Böylece, bir görüş sahibinin akademik ünvan taşıma-

⁷ Beyit, Ziya Paşa’ya aittir.

⁸ İşte bundan dolayıdır ki, bir toplumda sosyal adaletin sağlanması sadece bir kuşak içerisinde yarar sağlamaz; bundan daha önemlisi, izleyen kuşakların sağlıklı biçimde gelişimine olanak sağlamak suretiyle sonraki kuşakların refahına katkı sağlar. Böylece, aslında bugün sözgelimi komşusu Hüsrev beye –doğrudan veya sosyal devlet ilkesi çerçevesinde vergileri üzerinden devlet aracılığıyla- yardımda bulunan, yarın Hüsrev beyin neslinin kendi çocuklarına yardımcı olmak durumuna gelmesine imkan vererek, aslında kendi neslinin ve bu yolla toplumun genelinin gelişmesine ve gönencine katkı sağlıyor demektir.

⁹ Cihat Akçakayalıoğlu (Atatürk ve Eğitim, Türk Eğitim Derneği Yayını, 1981, s. 363)’ndan aktaran: Özata, Metin, *Atatürk, Bilim ve Üniversite*, Tübitak Yayını, Ankara 2007, 101.

¹⁰ Güncel yaşamda, hiçbir eğitimden geçmemiş kişilerin çoğu zaman olağanüstü sağlıklı görüşleriyle toplumu aydınlatmaları ve özellikle sosyal bilimler alanında öğretilen daha ileriye geçer denli bilimsel sağlamlıkta görüşler ortaya koyabilmeleri

sı dolayısıyla bu görüşün tartışmaksızın kabulünden veya eleştiriden masuniyetinden bahsedilemeyeceğini özellikle vurgulamak gerekir.

Nitekim Türk hukukunun gelişiminde –eşine az rastlanır bir üstün çaba ve özveriyle– önemli bir katkı sağlamış olan¹¹ bir büyük Hoca'nın ifadesiyle;

“Hiçbir hukukçu, henüz tahsile başlamış olsa bile, hocasının fikrini kabul mecbur değildir. Bir fikir veya nazariyeyi, hoca takrirlerinde tasvip etti diye kabul etmek kadar hatalı bir şey olamaz. Hocadan ayrı fikirde olmak, ona karşı duyulan hürmeti azaltmaz. Yeter ki kabul ve müdafaa edilen fikir doğru ve mantıki bir şekilde ispat edilebilsin. Lakin, hocanın fikri doğru kabul edildiği hallerde de, bu fikri anlamadan müdafaa etmek doğru değildir.”¹²

Giderek, öğretiden bir diğer görüşteki ifadeyle;

“Hukuk öğreniminin temel işlemlerinden birisi öğrenciye bildiğinden kuşku duyma, eleştirme, bildiğini başkalarının bilgisi ile karşılaştırma yollarını öğretmek olduğu gözönünde bulundurulmalıdır.”¹³

Öte yandan, öğretide veya yargı içtihatlarında ortaya konulan görüşlere itibar edildiği ve dayanıldığı durumlarda, bu durumun tasvir edici biçimde aktarılması asla yeterli sayılamayacaktır. Hırş'ın bu yönündeki ifadesinde değinildiği üzere;

“Mücerret, her hangi bir profesörün fikrine veya nazariyesine yahut temyiz bir içtihadına dayanmak da kafi değildir. Şu veya bu fikir veya nazariye-

de, aslında bu yönde bir kanıt sayılabilir. Sözelimi, okur yazar dahi olmayan ve görme engeli bulunan Aşık Veysel'in, yahut Yunus Emre'nin, giderek günümüzden yahut yakın zamandan örnekler verirsek Barış Manço veya Neşet Ertaş'ın sosyal olaylar (toplumsal yapı, vb.) konularındaki görüşleri, gerçekliği kavramak yanında kanımızca çoğu akademik ünvan sahibince ortaya konulan görüşlerden daha sağlam görünüyor.

¹¹ Ernst Hırş'ın ülkemize ve hukuk öğrenimine katkısı hakkında bilgi edinmek, özellikle genç Cumhuriyet'in hukuk eğitiminde “iyi hukukçu” yetiştirilebilmesi için nasıl bir övülesi özveriyle üstün çaba gösterdiği hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Hırş, Ernst E., *Hâtıralarım*, BTHAE, Ankara 1985, s. 376, 377.

¹² Hırş, Ernst, *Pratik Hukukta İlmî İspat ve Tefsir, AÜHFED*, C. 1, S. 1, 1943, s. 198.

¹³ Güriz, Adnan, *Türkiye’de Hukuk Öğretimi, Türkiye Barolar Birliği (TBB) Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 2003 (<http://www.barobirlik.org.tr/yayinlar/makaleler/adnanguriz.doc>).

ye neden iştirak edildiği, temyiz içtihadının neden doğru bulunduğu tam bir esbabı mucibe ile izah edilmelidir.”¹⁴

Oysa öğretilerde sözgelimi yargı kararında ele alınan bir konunun öğreti tarafından sadece tasvir edici bir şekilde akademik çalışmalara aktarıldığı ve fakat ilgili yargı kararının eleştirisine gidilmediği, keza yazarın kendi görüşünün hiçbir biçimde ortaya konulmadığı gibi hususlara ziyadesiyle rastlanabilmektedir. Bir örnek vermek gerekirse; sözgelimi, araç muayenesi istasyonu işletmeciliğinin özel kişiler eliyle görülmesine ilişkin olarak yargı kararlarında ortaya çıkan durumun bir akademik çalışmada münhasıran tasvir edici biçimde aktarılma-yla yetinildiği, kararlarda içerilen savların analizine veya irdelenmesine yahut eleştirisine gidilmediği gibi, bu hususta yazarların hangi kanıya vardığına dair herhangi bir görüş sergilenmesinden de –anlamlandırma- madığımız biçimde- kaçınıldığı görülebilir.¹⁵ Buna karşılık, aynı konuyu –üstelik anılan yargı kararları daha ortaya çıkmadan çok önceki bir zaman diliminde- ele almakla beraber, bilimsel yaklaşımı yetkinlikle uygulamak suretiyle analitik biçimdeki irdelemeleri içeren görüşlerini çok açık biçimde ortaya koyan isabetli çalışmaların da hemen yanı sıra görülebilmesi, idare hukuku öğretisi bakımından ileriye yönelik ümitler beslemeye yardımcı olmaktadır.¹⁶

II. Bilimde Eleştirinin Kaçınılmazlığı

Bilim alanında kişi, giderek kendisine karşı da *“her daim bir cedelleşme”* içinde olmak, kendisini dahi –hatta özellikle kendisini- sorgulamak durumundadır. Ne var ki *“kuzguna yavrusu anka kuşu görünür”*

¹⁴ Hırş, Pratik Hukukta İlmî İspat ve Tefsir, *op. cit.*, s. 137.

¹⁵ Bkz. Gözübüyük, A. Şeref / Tan, Turgut, *İdare Hukuku*, C. 1, 4. Bası, Turhan Kitabevi, 2006, s. 682-685. Yine, bkz. Tan, Turgut, *Ekonomik Kamu Hukuku Dersleri*, Turhan Kitabevi, Ankara 2010, s. 371, 372.

¹⁶ Bkz. Ayaydın, Cem, 82 Anayasası'na Göre Devletin Faaliyet Alanı, Doktora Tezi, MÜSBE, İstanbul 1998, s. 427, 428 (yayımlanmamıştır). Yazar, Anayasa Mahkemesi (AYM) kararı sonrasındaki dönemde yayımladığı bir başka eserinde ise, anılan karara yönelik irdelemelerini karara kısmen analizinde yer vermekle sınırlı tutmayarak, olması gerektiği biçimde –eleştirilerini ve kendi görüşlerini vurgulamak suretiyle- bilimsel yaklaşımın gereklerine böylece yer vererek değinmektedir (bkz. Ayaydın, Cem, *İdare Hukuku'na Giriş -Ders Notları-*, C. II, Yenilik Basımevi, İstanbul 2008, s. 98-101).

atasözünün değindiği üzere, kişinin kendisini eleştirmesi marifetine –veya “zerafetine”– tesadüf etmek, –“kibir”, yahut “şişirilmiş ego” vb. çoklukla rastlanabilen “zararlı etmenler” nedeniyle– pek bir zor görünmektedir.

Dahası, –şairin “ol mâhiler ki derya içredir, deryâyı bilmezler” dizesinden mülhem olarak– dışarıdan bir göz kişinin eksikliğini yahut kusurunu daha iyi görebileceğinden, diğer “pehlivan”ların varlığı –giderek çokluğu– büyük bir hazine değerindedir; giderek, bilimde aslı öğelerden olup, temel bir gerekliliktir de. Kişinin, işte bu noktada eleştirilmeye amâde –ve hazımlı– olması ise, elzemdir. Öğretideki bir isabetli görüşte değinildiği üzere;

“Hukukçu, kendini teyit edenden çok, kendini eleştireni okuyacaktır; bu eleştiriler “ETKİLENMEYE” de amade olacaktır. Eleştiriden etkilenmeyen bir normatif yapı ve onu reel hayata transfer etmeyen adlî bir mekanizma asla gelişemez.”¹⁷

Bununla birlikte, ülkemizde eleştirinin toplumsal yapımızda ne bugün ne de tarihsel dönemlerde yer etmediğini savlamak zor olmasa gerektir. Gerek kendi yaşadığımız örnekler ve gerek içinde yaşadığımız toplumda anlatımlar üzerinden varlığını dolaylı biçimde gözlemlediğimiz uygulamalar, ülkemizde eleştiriden olumlu anlamda etkilenmek bir yana, tam aksine çoğunlukla kategorik bir hoşnutsuzlukla karşılandığını göstermektedir.¹⁸ Uygulamadan bir meslekdaşımızın bir akademik eserde kendi çalışmasına yapılan atfı gördüğünde önce “pek bir sevindiğini”, ancak içeriğinde kendi görüşüne yönelik eleştiriye yer verildiğini farkedince “tam bir hayal kırıklığına” uğradığını belirtmesi ve sonuçta “hasımca” bir tavra bürünmesi, bu satırların yazarının yakın zamanlarda karşılaştığı sadece bir örnektir.

Özellikle akademik yaşamda, hukuk teorisyenlerinin eleştiriye desteklemesi, öncelikle bilimin gelişmesi bakımından emredici nitelik taşıması beklenen bir öge iken, bu yönde şahsiyetini kuvvetlendirmiş

¹⁷ Arat, Tuğrul, “Önsöz”, içinde Rifat Erten, *Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü*, BTHAE, Ankara, 2005, s. VIII.

¹⁸ Bu yönde bir örnek için bkz. Çal, Sedat, *Altyapının Finansmanı ve İşletilmesi Bağlamında, Kamu Hizmeti İmtiyaz Kavramlarının 1999 Anayasa Değişiklikleri Çerçevesindeki Dönüşümü, RK Perşembe Konferansları S. 22 (Mart-Mayıs-Haziran-Ekim-Aralık), (Soru ve Cevap Bölümü)*, Ankara, 2008, s. 119.

bir düzeyi ortaya koyabilen çok az örnekle karşılaşıldığı söylenebilir ki bir özeleştirici bağlamında hemen değinmek gerekirse, bu satırların yazarı bakımından da keyfiyetin çok farklı olmadığı belki iddialı bir sav sayılmasa gerektir. Burada karşımıza, iyi bilinen bir ifade çıkıyor: “*Olgun kişileri dost edinmek istiyorsanız, onları eleştirin; basit kişilerle dostluk kurmak içinse, bolca övmeniz yeterlidir.*”

Nitekim, Osmanlı devrinin belirli dönemlerinde, “*saraya kapılanan*” şairlerin geliştirdiği başlıca örnek edebi sanat dalı, övgüyü içeren “*mersiye*” olmuştur ve karşılığı da “*keseler dolusu altın*” ihsanı şeklindeki ödüllendirmelerle tecelli etmiştir. Bu yöndeki genel akıma kapılmayarak eleştirici içerikli “*hicviye*” dalında karar kılanların bahtsız akıbetini ise, ünlü hiciv şairimiz Nefi’ye atfedilen –iyi bilindiğini sandığımız– aşağıdaki dizeler –şâirane biçimde- ortaya koymaktadır:

*“Gökten nazire indi Sihâm-ı Kazâsına,
Nefî diliyle uğradı Hakk’ın belâsına.”*

Toplumsal yapımızda tarih boyunca süregelen bu eksiklikten¹⁹ ile-

¹⁹ Daha ziyade doğu toplumlarına mahsus bir özellik şeklinde beliren eleştirici eksikliği, toplumsal yapıda sorgulayıcı olmak yerine itaat kültürünün baskın biçimde öne çıkmasından kaynaklanıyor denilebilir. Dikkat edilirse, daha hâlâ Anadolu kültüründe “*babaya, kocaya ve hocaya itaat esastır*”, yahut –inanç odaklı- “*ülül emre itaat asıldır*” deyişleri etkinliğini sürdürmektedir. Bu yaklaşım, “Osmanlı hayatında hükümdara itaatın hem dini bir ödev, hem de toplumda huzurun ve barışın sağlanması için gerekli olduğu” anlayışına dayanmakta (bkz. Güriz, Adnan, Türkiye’de Hukuki Pozitivizm, *Anayasa Yargısı Dergisi*, C. 8, 1991, s. 147) ve giderek iradeci pozitivist olduğu savlanan (bkz. a. g. e., s. 159) bu anlayış şu ifadeyle ayrıca vurgulanmaktaydı: “... (N)izamı memleket için emri âliye itaat vecibedir...” (bkz. Anhegger, R. / İnalçık, H. (Kanunnamei Sultani Ber Mucebi Örfi osmani, II Mehmet ve II Beyazıt Devirlerine ait Yasakname ve Kanunnameler, 1956, s. X)’den aktaran: a. g. e.) Böylesi bir toplumsal kültürel yapı içerisinde bilimsel eleştiriciye rastlamak da, haliyle daha bir zorlaşıyor. Hatta kimi hukuk fakültelerimizde öğrencilerin hocalarına karşı eleştirici bir yana, sınav kağıtlarındaki yanıtlarında dersi veren öğretimin üyesinin görüşünü tekrarlaması yönündeki beklentilerin uygulamada karşılaşılabilen bir husus olduğu bilinmektedir (benzer görüş için bkz. Argüden, Yılmaz, Üst Kurullar ve Rekabet Özgürlüğü, *RK Perşembe Konferansları*, S. 22 (Mart-Mayıs-Haziran-Ekim-Aralık), (Soru ve Cevap Bölümü), Ankara, 2008, s. 198). Dahası, eleştirinin ötesinde, yine kimi hukuk fakültelerimizde hukuk öğrencilerinin aynı binadaki öğretim üyesi odalarının bulunduğu kısımda “*kazara*” görülmeleleri durumunda “*Harlem’de bir beyaz*” veya “*Teksas’ta bir zenci*” muamelesine tâbi tutulması da görülmemiş değildir. Giderek, eleştirici ve sorgulama kültürünün yeterince yeşermediği bir toplumsal yapıda demokrasinin –olması gerektiği gibi, tüm unsurlarıyla ve etkinliğiyle- ortaya çıkabilmesi de –maalesef- pek mümkün olama-

ri gelse gerektir ki, Yunus Emre şu sözüyle –iyi niyetli bir dilek olarak toplumda yer alması gerekliliği bağlamında vurgulandığını düşündüğümüz– bir önemli gereksinimin altını çizmektedir:

*“Yunus bu sözü eğri büğrü söyleme;
Seni sigaya çeker bir Molla Kasım gelir.”*

Bilim alanı, işte ne denli Molla Kasım’ların var olabildiğine veya buna izin verilen bir toplumsal yapıyı kurgulayabildiğimize göre –ancak– gelişebilecektir. Unutulmamak gerekir ki, Duguit’ nin değindiği “yanlısları yazmak için çok büyük bir levhaya gerek varken, gerçeklerin yazılacağı sadece bir küçük levha yeterli gelir” ifadesi,²⁰ bilimde eleştirinin aslı bir öge olduğunu dolaylı olarak vurgulamakta başarılı sayılmak gerekir. Üniversite ise, “levha” ne denli küçük olsa da- birincil görevi gerçeği aramak olan bir kurumdur.²¹ Ancak, gerçeği aramak çoğu zaman bilimin “tenkit” ilkesi gereği öncelikle yanlıslıkları ortaya koymayı gerektirdiği veçhile, “büyük levha”yı gözden irak tutamayacağı da açıktır.

Bununla birlikte, idare hukuku öğretisinin Fransız öğretisindeki kimi kavram ve kuralları sorgulamaksızın hukukumuzda aktarmakta bir beis görmemiş olması sonucunda, kimi yanlıslıkların doğru gibi algılanması sonucuyla karşılaşıldığı savlanabilir.²² İşte bu yüzden ki, mümkün olduğunca “önce doğruyu bilmek gerekir; doğru bilinirse yanlış da bilinir. Ama önce yanlış bilinirse doğruya ulaşmak zorlaşır.”²³

Ne var ki, yukarıda vurguladığımız üzere, çağdaş bir toplum yapısına “görece” geçtiğimizizin düşünenebilmesi olası günümüzde dahi bu durumun herhalde bir “erdem” olarak görülebileceği savlanabilir. Oysa Derbil’in ifadesiyle, eleştiri “hukukçuya düşen işlerin en incisi” ve

maktadır.

²⁰ Bkz. Duguit, Leon, *Kamu Hukuku Dersleri*, (Çev. Süheyp Derbil), AÜHF Yayını, Ankara, 1954, s. 8.

²¹ A. g. e.

²² İşbu çalışmamızda değinildiği üzere, imtiyaz kavramının ve kapitülasyonların tarihsel gelişiminin ülkemizde Fransa’daki algılamının dışına çıkılarak, farklı bir boyut ve kapsam içerisinde ele alınması gereğine itibar edilmemesi, bu yönde bir örnek olarak gösterilebilir.

²³ Farabî’den aktaran: Pala, İskender, *İki Darbe Arasında*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 10.

"hukukçunun en cılız yeri" olsa dahi, "tehlikesi ne olursa olsun" eleştiri yapılmalıdır. Zira;

"... tenkit ederken yanlışlık yapılsa bile bunda kazanç vardır. Çünkü başka bir hukukçu böyle bir tenkit yanlışlığını düzeltirken gerçekliğe, yani topluluğun doğru buluşma ve ihtiyaçlarına uygun bir düşünüşe daha çok yaklaşabilir".²⁴

Şu halde, "bilimin Kırkpınar meydanı"nda boy gösteren kişi için "değişmez doğrular" yoktur. Aksine, ortada sürekli bir irdeleme ve sorgulama, bunların sonucunda -bir günlük yaşam süresine sahip kimi kelebek türleri gibi- sadece "o an için varılan, canlılığı ancak 'o an için kesin' durumdaki 'fâni' yargılar" vardır. Kaldı ki, bu yargılar da, hemen akabinde ayrıca yeni bir sorgu sürecinin konusunu oluşturacaktır; nihayet, oluşturması da gerektir. Esasen, "bütün ile parçalar arasında karşılıklı bir ilişkiyi öngören" diyalektik yaklaşımın²⁵ özü, işte bu temel kurguya ve anlayışa dayanır.

Bilim insanının önündeki tek rehber, kendi aklının hürriyetinde bu "biteviye mücadele"yi sürdürmesi gereğinde belirir. Gök kubbenin altında nice "pehlivan"ların türlü zamanlarda "çığırdıkları türküler" yahut "yaktıkları maniler", asla "mutlak rehber" addolunamaz. Nitekim, öğretiden bir görüşe göre;

"... kamu hukukunun alanı üzerine yapılan güncel tartışmalarda ... konu üzerine eğilenler, önlerindeki sorunlara yanıt ararken, kamu hukuku alanına hakim olan kavramların ve bir dönemin "kutsal kitapları" olarak algılanan çalışmaların yıpranmışlığını açıkça görürler."²⁶

Eski dönemlerde bir medreseden mezunu olan, vaktiyle bir camide verdiği vaazında hayvancılık alanında suni dölleme yönündeki devlet girişimlerine "caizdir" demekle yöresinde "gâvur imam" namıyla maruf, küçücük esnaf dükkanında gerek Konfüçyüs ve gerek İbn-i Sina ile Gazali kitaplarının diğer doğu-batı klasikleriyle yanyana iki koca rafta yer bulduğu, Çayeli"nden Sayın Kalyoncu'nun güzelim ye-

²⁴ Bkz. Derbil, Süheyp, *İdare Hukuku*, C. I, AÜHF Yayını, Ankara, 1940, s. VI.

²⁵ Kılıç, Hukuksal ve Teolojik Metinleri Anlama Sorunu: Felsefi Hermenötik Bağlamında Bir Analiz, op. cit., s. 97.

²⁶ Akkaya, Rukiye, Kamu Hukuku Eğitiminin Fransa'da Tarihsel Kökleri ve Kamu Hukuku Okulları Üzerine Notlar, *AÜEHFD*, C. VII, S. 3-4, Aralık 2003, s. 152.

rel şivesiyle -1994 yılında tanık olduğumuz- ortaya koyduğu harikulade ifadesi, bu anlamda, hayli çarpıcıdır: *“Ha benum aklım vardur, ondan başka kimsenin peşinden gitmedum ömrümce; niye gideyum ki?”*

Dogmatik düşünce kalıbını içeren bir *“rahle-i tedrisat”*tan geçmesine karşın, Atatürk'ün toplumumuzda görmeyi arzu ettiğini özellikle vurguladığı *“fikri hür, vicdanı hür nesiller”* içerisinde kendine örnek bir yer edinebilmeyi başarmış bir halk kişinin bu hayranlık uyandıran eleştirel ve akılcı bakış açısı, sanırız hem bilim insanlarının hem de üniversite adını verdiğimiz -dolayısıyla, kelimenin Türkçesinin gerektirdiği- *“evrensel”* nitelikte düşünce yetisini kazandırması beklenen yüksek öğrenim kurumlarımızdaki öğrenciler -ve onların bilimsel eğitiminden sorumlu tutulacak hocaları- bakımından *“şaşmaz”* bir *“altın ölçü”*yü de ortaya koymaktadır.

III. Arınma Gereği

Bilimsel yöntem her türlü önyargıdan sıyrılmayı ve bir tür *“strip-tiz”* eylemine -öncelikle- girişmeyi öngörür ki, değindiğimiz önyargılar arasına *“hukuksal kavramlar”* da girmektedir. Bu meyanda, Duguit'nin ifadesine hemen atıf yapabiliriz:

*“Eşya hakkında doğrudan doğruya duyularımızın gözlemi altına girmiyen ve bundan dolayı metafizik olan her düşünceye kavram adını veriyorum. Bu çeşit kavramları bilim alanından çıkarmadıkça gerçekten bilim yapılamaz.”*²⁷

İşte, yukarıdaki paragraflarda *“metafor”* olarak yararlandığımız *“er meydanı”* ve *“striptiz”* terimlerinden hareketle bir benzetmeye gidersek; *“bilimin er meydanında güreş tutabilmek”* için, öncelikle *“giysilerden sıyrılmak”* gerekir. Zira açıktır ki, sözcelimi *“takım elbiseyle yağlı güreş yapılamaz”*. Öncelikle tüm *“kavramsal giysileri”* çıkarıp bir yana bırakmak zorunludur; sadece bilimin gerektirdiği *“asgari bir kısbet”*, yani münhasıran bilimsel yaklaşımın temel kuralları yeterlidir. Bu *“altın kural”*a yeterince uyulmaması nedeniyle olsa gerektir ki, bilimsel tartışmalarda ne güreşin *“zevki”* ortaya çıkabilmektedir, ne de çoğunlukla ortada görülen, *“bilimin tanımladığı bir güreş”*tir.

²⁷ Duguit, Kamu Hukuku Dersleri, op. cit., s. 14.

Arınma gereği, sadece kavramlardan arınma gereksinimini doğurmaz. Aynı zamanda, “benimsenen hukuk kuramlarını da kapsamalıdır” şeklinde düşünülebilir, hatta düşünülmelidir. Bir hukuk kuramcısının, sözgelimi doğal hukuk veya pozitivist hukuk kuramına eğilimli olması, mutlaka anılan kuramların dar sınırları kapsamında kalmayı gerektirmemelidir. Aksi durum, ilerideki kısımda yer verdiğimiz “gerçekliği kavrama” ilkesine ve zorunluluğuna aykırı düşer, giderek yararsız bir çabaya dönüşebilir.

Kuşkusuz, bir hukuk kuramcısının şu ya da bu hukuk kuramına ülfet etmesi ve benimsemesi, kendi aklıyla varabildiği bir “doğruya varma yöntemi” olarak görülebilir. Ancak, bu kuram sahibinin, vardığı sonucu ayrıca bir de “gerçekliği kavraması” bakımından denemeye -veya “sağlama”ya- bağlı kılmaması, büyük hata olur. Bu durum, bir kuramın benimsenmiş olmasını belirli anlarda işlevsiz kalan bir önyargıya dönüştürebilir. İşte, bu anlamda, kuramların “hipnotize edici” olumsuz etkilerinden kaçınabilme ve “arınmaya gitme” gereksinimi doğmuş demektir.²⁸

Hukuk öğretisinde bu tür “hipnoz” yahut “illüzyon” hallerine çok rastlandığı savlanabilir. Bunlardan bir tanesi, “demokrasi” kavramı çerçevesinde beliriyor. Sözgelimi, idare hukuku öğretisinde kamu hizmetinin ve imtiyazın kapsamını tayin konusunda yasama/yürütme erklerinin eylemsel bağlamda büründüğü birliğin belirleyiciliğini “demokrasi” adına yüceleştiren yaklaşımlar,²⁹ demokrasi kavramını bir tür “fe-

²⁸ Hukuk kuramcısının, zaman içerisinde kendi usavurumuyla benimseye geldiği bir hukuk yaklaşımını daha sonra sürdürmeyi alışkanlık edinmesi ve doğruluğunu sorgulamaktan kaçınarak bir tür “kutsallaştırma” çabasına girişmesi, istikrar adına -kısmen de olsa- savunulabilecek gibi görünebilir (hukukta istikrar ve değişim sorununun işleyen müstakil bir makale için bkz. Gürkan, Ülker, *Hukukta Değişim ve Kararlılık Sorunu*, içinde Prof. Dr. Mahmut Koloğlu’ya 70. Yaş Armağanı, AÜHF Yayını, Ankara 1975, s. 305-317). Ne var ki, hukukta asıl olan herhalde bir kuramın veya yaklaşımın istikrarlı biçimde savunulması ve uygulanması değil, isabetli sonuçlar doğurup doğurmamasıdır. Burada hemen bir latifeye yer verilebilir: Horoz için “tavuk-yumurta” döngüsünün sorgulamanın anlamı yoktur ve görevini yaparken bu türden bir sorgulama işlevsel değildir. Hukuk kuramcısı için de, aslı işlev bellidir: Gerçekliği yakalamak. Bunun dışında, şu veya bu kuramın izlenmesi yönünde bir mutlak gereklilikten söz edilmesinde isabet görmek zordur. Yine bir latifeye devam edilirse, şöyle bir deyişe geçiş yapılabilir: “Ben kurama kuram demem, kuram gerçeklikle örtüşmeyince”.

²⁹ Bu husustaki yaklaşımlara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Çal, Sedat, *Kamu Hizmeti*

tiş” haline getirmekte ve bu kavramın aslî kurucu öğelerinin mevcut kurgumuzda ve uygulamasında ne denli yer alıp almadığını sorgulamaya girişmemektedir. Böylece ortaya çıkan ise, bir “hipnozun” doğurduğu “illüzyon” şeklinde tecelli ediyor görünmektedir ve gerçekleri ıskalamaktadır.³⁰

IV. Varılan Sonuçların Gerçekliği Kavraması Sorunu

Hukuk alanında bilimsel yaklaşım sergilenmemesi, yahut bilimsel analizin gerektiği gibi ustalıkla yapılamamış olması durumunda, önemli sorunlar doğabilecektir. Konu, giderek sadece hukuk teorisindeki bilimsel yaklaşım eskisikliğinin ötesine de geçebilmekte ve yasaların bizatihi gerçekliği kavramamasına kadar uzanabilmektedir. Sözgelimi, öğretilerdeki çarpıcı bir görüşte değinildiği üzere;

*“Holmes’in belirttiği gibi, “bir hukuk kuralının varlık nedeni olarak, IV. Henry’nin zamanında vaz’edilmesinin ötesinde daha iyi bir neden gösterilmesi tiksindirici gelmektedir. Hele, o tarihte, dayalı bulunduğu temellerin geçerliliğini kaybetmesi karşısında, körü körüne, eskinin taklidinde ısrar edilmesi daha tiksindirici olmaktadır.”*³¹

Nihayet, hukuksal yargıların gerçeği kavramamasıyla karşılaşıla-

Kavramı Üzerine Kimi Düşünceler, içinde Prof. Dr. Hüseyin Hatemi’ye Armağan, C. 2, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2009, s. 1881-1888. Ülkemizde son zamanlarda demokrasi havarisi niteliğine bürünerek zuhur eden görüşlerin demokrasi kültürünün bu topraklarda yeşermiş olduğuna gösterge oluşturduğunu savlamak, aslında pek ferahlatıcı olacaktır. Ne var ki, demokrasi adına ileri sürülen görüşlerin sandık fetişizmine kapılması bir yana, sandığa hangi kurguyla gidildiğini ısrarla gözden kaçırmaması belki güncel siyasetle uğraşan görüşler için mazeret oluşturabilir; ancak, bu yaklaşımı hukuk bilimiyle iştigal edenlerin sergilemesi kabul göremez. Hukuk alanında bilim adamının gerçekliği tümüyle kucaklayan bir bilimsel yaklaşım içerisinde hareket etmesi zorunluluğu bulunur. Aksi durumda, ortada nitelik itibarıyla bilimsel etkinlik derecesine yükselemeyen bir güncel siyaset uğraşısına dönüşüm tehlikesi belirir.

³⁰ “Demokrasi” adına hareket edildiği savlarıyla “ıskalandığı” söylenebilecek bu “gerçeklere” bir örnek için bkz. Çal, Sedat, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hatı Projesi Kapsamındaki Anlaşmaların Hukuki Yönden Değerlendirilmesi, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (AÜSBFD)*, C. 63, S. 4, 2008, s. 89-134, (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/936/11660.pdf>).

³¹ Bingöl, Adil, Hukuk Devleti Açısından Yasaların Metrukiyeti Uygulanmazlığı ve Uygulanamazlığı Sorunu, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi (HFSA)*, 10. Kitap, (Haz. Hayrettin Ölçesiz), İstanbul Barosu, İstanbul, 2004, s. 50.

bilmesi nedeniyle “hukukun bir bilim olarak değeri” üzerinde tartışmaların cereyan etmesi de görülmemiş değildir³² ve daha 1848’de Kirchmann tarafından dile getirilmiştir.³³ Böylesi bir eksikliğin doğal olarak bizi götürdüğü nokta ise, “bilimsel sonuçların” gerçeği kavramadaki yetersizliğinde ve çözümler getirmedeki kısırlığında belirmektedir. Öğretiden bir görüşteki ifadeyle;

“Nitekim, varoluşsal hukuksal yaklaşımda, normatif düzenin sosyal gerçeklikten bağımsızlığının öne sürülmesinin imkansızlığı vurgulanmaktadır. Normatif düzen ile sosyal gerçeklik arasındaki bu bağ, bu düzene yasal meşruiyet ve otorite kazandırmanın yanı sıra, işlevsel açıdan da somut durumlara çözüm üretebilme imkanını yaratır.”³⁴

Bu durum, özellikle de -ilerleyen paragraflarda kısmen ortaya konulduğu üzere- idare hukuku bakımından gözlenebilmektedir.

Bu anlamda, idare hukuku bağlamında kavramları veya ilke ya da kuralları ortaya koyan yahut yorumlayan idare hukuku teorisyenlerinin, vardıkları sonucun uygulamada ne anlama geldiğini, yahut reel alanda ne tür sonuçlar doğurduğunu araştırmaya veya irdelemeye “ülfet”inin bir türlü yeterince ortaya çıkmaması şeklinde gözlenen önemli bir eksiklikten söz edilebilir. Bunun sonucunda ise, teknik hukuk alanında saplanıp kalan ve -ifadeye cevaz verilirse- bir tür “meleklerin cinsiyetini” tartışmakta iken, uygulamadaki oluşumlar itibariyle idarenin keyfi işlemlerine karşı halkın korunmasına yönelik olarak,

³² Bkz. Kirchmann, Julius Hermann v., İlim Olmak Bakımından Hukukun Değersizliği, (Çev. Coşkun Üçok), HFSA, 17. Kitap, (Haz. Hayrettin Ölcesiz), İstanbul Barosu, İstanbul 2007, s. 7-35. Yazara göre, “adalet, ilim yüzünden bir piyango olmuştur... Köylü davayı kaybedince “haksızmışım” demez, kumar oynamış gibi “kaybettim” der. Dâvanın kaybedilmesi ve dolu yüzünden ekinin mahvolması onun için aynı mahiyette olaylardır; talihsizlik, fakat haksızlık değil. Halkın anlamadığı, halkın içinden gelmeyen, halkın, tabiatın insafsız kuvvetleri ile bir tuttuğu bir hukuk, işte bu, hukuk ilminin zaferidir... Köylü ve şehirli hiçbir şeyden, kafasının içini hukuk ilmi ve kanun bilgisi ile süslemiş olan ve hukukî durumları ince ince ayıran bir yargıç yardımcısının kendilerine yargıç olmasından korktukları kadar korkmazlar. Juri makemelerinin istenmesi de aynı sebebe dayanmaktadır... Millet ilimci hukukçulardan bıkmıştır” (a. g. e., s. 26-28).

³³ Bkz. Adomeit, Hukuki Yöntem, op. cit., s. 44.

³⁴ Kılıç, Hukuksal ve Teolojik Metinleri Anlama Sorunu: Felsefi Hermenötik Bağlamında Bir Analiz, op. cit., s. 100.

idare hukukunun mevcut algılamaları tahtında ne denli yetersiz kaldığını farketmekten dahi uzak kalan bir ortamdan söz edilebilir.³⁵

Bir örnekle bu yargımızı desteklemek isteriz: Bir devlet okulundaki sıradan bir kantin işletmeciliğinin yahut üniversite hastanesindeki yemek hizmeti verilmesi faaliyetinin özel girişime ihalesiz verilmesi yönündeki iddialar nedeniyle savcılık soruşturmaları, koğuşturmalar, tutuklamalar ve hatta intihar olayları gazetelerin baş köşelerini süslemektedir.³⁶ Buna karşın, anılan faaliyetlerin toplam bedellerinin binlerce katı yükseklikteki fahiş rakamları içeren büyük baraj yapım projelerinin idarece ihalesiz gerçekleştirilmesine karşın ne toplumda bir tepki görülmekte, ne de idare hukuku teorisyenlerinden bir karşı ses yükselmektedir.³⁷

Sanırsız bu noktada *"bu ne yaman çelişki, el aman!"* türküsüne -veya feryadına- geçiş yapmak gerekecektir. Halihazırdaki bu çelişkili uygulama, sanki Osmanlı devrindeki yanlış uygulamalara yönelik tepkinin şairane ortaya konulduğu şu çarpıcı dizelere gönderme yapıyor gibidir:

*"Milyonla çalan mesned-i izzete serefraz,
Birkaç kuruşu mürtekibin cây-i kürektir."*³⁸

Sonuç itibariyle, çıplak bir gerçeklik olarak belirlediği gözlemlenebilen bu durum, idare hukukunda bireylerin yönetimin yürütme³⁹ iş-

³⁵ Bu çalışmanın sınırlı kapsamı itibariyle, burada gerçekliğin kavranması ve bu meydana hukuksal usavurum ile hukukun geçerliliği arasındaki bağıntıya yönelik öğretilerdeki kuramsal tartışmalara girmeyeceğiz (bu husustaki ayrıntılı bir değerlendirmeye için bkz. Gözler, Kemal, *Hukukun Genel Teorisine Giriş*, US-A Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 55-88).

³⁶ Bkz. *Hürriyet Gazetesi*, "Erzincan Üniversitesi Rektörü İntihar Etti", 18 Mart, 2010 (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/14144392.asp?gid=373>).

³⁷ Bkz. Metin Münir, "İlisu'da Cevapsız Sorular", *Milliyet Gazetesi*, 17 Mart, 2010. Keza, Metin Münir, "Ak Parti, Siyah Proje", *Milliyet Gazetesi*, 18 Mart, 2010.

³⁸ Beyit, Ziya Paşa'ya aittir.

³⁹ Çağdaş demokrasilerdeki "yasama-yürütme-yargı" sacayağının oluşturduğu denge bağlamında, "idari faaliyetler" için Öztürkçe karşılık olarak benimsenmiş ve yaygın olarak kullanılan durumdaki "yürütme" teriminin halk nezdinde akis bulunduğu diğer bir anlamının işbu beyit meyanında beraberinde getirdiği çağrışım, bir talih midir, yoksa talihsizlik mi, yoksa sadece bir tesadüf müdür; doğrusu, üzerinde -ironiyle karışık biçimde- düşünmeye değer olabilir. İdare hukuku öğretisinde idarenin "yürütme" işlevine karşı halkın ekonomik bağlamda korunması gereği-

lemelerine karşı korunması ilkesinin kitaplarda kaldığını, öğretinin ise bu çıplak gerçekler karşısında idari işlemin kimliği veya yapılış süreci, yahut idari yargıda dava açmanın süreleri gibi, idare hukukunun münhasıran teknik hukuk boyutuna indirgenmiş inceleme alanlarına ağırlık vermek suretiyle, sanki kendi disiplininin teknik koridorlarında kaybolmayı yeğlediğini düşündürmektedir.

V. Uygulamadaki Temel Sorunlar

Yukarıdaki bölümlerde ifade edilmeye çalışıldığı üzere, bilim alanında analitik bir yaklaşım sergilenmesi hususunun en başta gelen bir temel ilke olduğu açıktır. Bu açıdan, şabloncu bir yaklaşımla hukuksal konulara eğilinmesi, kesin biçimde isabetsizdir ve eleştirilmelidir. Hukuk uygulamasına bu noktadan bakıldığında, özellikle idare hukukuna kısa bir bakış, bize önemli sorunların varlığını gösteriyor. Bu yönde, uygulamadan eleştiri konusu yapılabilecek bir örneğe geçmeden önce, şabloncu/formalist bakışın yer bulmadığı olumlu bir örneğe değinmek, ileriye yönelik olarak ufuk açıcı nitelikte görülebilecektir.

Sözgelimi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ışığında Türk idare hukukunda memur kavramının ne şekilde belirlendiğinin anlamsız kalabileceği yönünde bir analizi ortaya koyan bir çalışmada,⁴⁰ böylece idare hukukumuzun kendi dışındaki bir uygulamayı dikkate almak suretiyle uyarıcı bir işlevi –olması gerektiği gibi– yerine getirdiğini gözlemleyebiliriz. Böylece, anılan çalışma, idare hukukumuzdaki memur tanımının ülke dışındaki –tazminat yaptırımını nedeniyle uyulması zorunluluğu doğan– gelişmelerin izlenmesi sonucunda olası bir kayıtsızlığa karşı önlem almaya yönelik isabetli bir işlevi görmektedir. İşte, bu örnek, kendi dışındaki uygulamalar bağlamında geleneksel- leştirdiği –ve içselleştirdiği– bir biçimde kendini sadece kaynak Fransız hukukuna başvurmaya adanmış görünen idare hukukumuzda, ortaya çıkan yeni gelişmeler (uluslararası yatırım andlaşmaları vb.) kar-

nin gözden kaçırılması, bu anlamda yine vurgulamaya değer olmaktadır.

⁴⁰ Bkz. Karahanoğulları, Özlem Erdem, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. Maddesi –İdari Davalar– Memur Uyuşmazlıkları, *Danıştay 133. Yıl Sempozyumu (İdari Yargının Yeniden Yapılandırılması ve Karşılaştırmalı İdari Yargılama Usulü)*, 11-12 Mayıs, 2001, Danıştay Yayını, Ankara, 2003, s. 61- 76.

şısındaki “*kayıtsız kalma sendromunu*” aşmaya yardımcı olabilir ümidindeyiz.

Aksi durum, idare hukukunun toplumsal sorunları kuşatıcı yanıtlar ve çözümler üretebilmesini de büyük ölçüde engelleyecek, toplumun karşısına önemli faturaların işte bu “*ayırıldında olmama*” keyfiyeti nedeniyle çıkmasına neden olabilecektir. Yatırım tahkimi konusunda bu sorun, ülkemizin (yani tüm vatandaşların) tahkim heyetlerince ödemeye maruz bırakıldığı milyonlarca ABD Doları tutarında tazminatlar şeklinde halihazırda ortaya çıkmış durumdadır ve geride daha milyarlarca ABD Dolarlık tutarların talep hanesinde yer aldığı çok sayıdaki yatırım tahkimi davaları sürmektedir.⁴¹ Bu sorunun ortaya çıkmasında, gerek geneli anlamında hukukçularımızın ve özelinde idare hukuku öğretisindeki kayıtsızlığın (ve kimi durumlarda katkılarının⁴²) olumsuz etkisi, üzerinde düşünülmesi ve ders alınması gereken bir keyfiyeti sergiliyor gibidir.

Bu bağlamda ilaveten değinmek gerekirse, idare hukuku teorisi, ikili veya çok taraflı yatırım andlaşmaları bağlamında idare hukukunun -artık eskiyen bir nitelik kazanmış durumdaki- kimi söylemlerinin ve dengelerinin geçerliliğini ve etkinliğini zedeleyen uygulamalarla karşılaşıldığının daha hâlâ farkında değil gibi görünmektedir. Nitekim bu konuyla ilgili olarak idare hukuku teorisyenlerince yapılmış neredeyse hiç bir çalışma bulunmamaktadır.

Oysa beklenirdi ki, hemen yukarıdaki paragraflarda kısaca değindiğimiz üzere, uygulamada beliren yeni durumlar karşısında idare hukukunun teknik sorunlarının önüne bu yeni sorunları öncelleyen bir yaklaşım konulsun ve yabancı literatürdeki gibi bu alanlarda-

⁴¹ Sözelimi, yakın zamanlarda basına yansıyan bir tahkim davasında 10,1 milyar ABD Doları talep edilmektedir (bkz. Şener, Nedim, “Türkiye, Uzan’ı CIA ve FBI Uzmanlarının Raporuyla Vuracak”, *Milliyet Gazetesi*, 23 Mart 2010, s. 9; “Bakan Yıldız: Libananco Davasında Endişemiz Yok”, *Radikal Gazetesi*, 26 Mart, 2010, s. 4) .

⁴² Bu konuda bir örnek için bkz. Çal, Sedat, *Uluslararası Yatırım Tahkimi ve Kamu Hukuku İlişkisi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2009, s. 175, 565 nolu dipnot. Anılan dipnota alıntı yapılan -imtiyaz sözleşmelerinde uluslararası tahkime yer verilebilmesine yönelik 1999 yılındaki Anayasa değişiklikleri öncesindeki süreçte serdedilen ve kanımızca gerçeklikle asla bağdaşmayan- idare hukuku öğretisinden bir görüşe göre, “hakemlerin, imtiyaz sözleşmelerinden doğan uyuşmazlıkları İdari yargı mercileri kadar adil ve rasyonel çözümlenemeyeceklerine dair hiçbir bilimsel dayanak bulunmamaktadır.”

ki güncel sorunları irdeleyerek idare hukuku öğretisine ışık tutan çalışmalar sergilenebilsin. Bu bir yana, bu alanda yapılmaya çalışılan bir kaç cılız girişimin dahi, şekilci olduğu savlanabilecek bir yaklaşım içerisinde “*idare hukuku alanına murtabit değildir*” fetvasıyla karşılanabilmesi, hukukumuz (özellikle idare hukuku teorisi) –ve ülkemiz– adına büyük bir talihsizlik olarak düşünülebilir.

İdare hukuku bakımından bilimsel yaklaşım eksikliğine birçok örnek göstermeye elverişli bir hukuk uygulaması alanıyla karşılaştığı, kanımızca, rahatlıkla söylenebilecektir. Sözelimi, imtiyaz kavramının Fransa’da ne şekilde, hangi koşullar tahtında ortaya çıktığına yeterince itibar etmeyen idare hukuku öğretisi, bu kavramı şekilci bir yaklaşımla dar biçimde algılamaya yönelmiştir.⁴³ Böylece, bir kamu hizmetinin özel girişimciler eliyle görülmesine yönelik “*sözleşme ilişkisi içerisinde olunması zorunluluğu*” biçiminde –tarihsel dönemlerdeki kapitülasyon uygulamalarıyla koşulları ağırlaştırılmış olarak– beliren imtiyaz kavramını bu dar kalıptan sıyırmaya öğretimiz ekseriyetle gerek duymamıştır. İdare hukuku öğretisindeki anılan ekseriyet, bununla da yetinmemiş ve kavrama –lâyıkı veçhile– geniş ufuklu bir kalıp çizen Anayasa Mahkemesi kararlarını da eleştirmiştir.⁴⁴

Yine, idare hukukunun Fransa’da ortaya çıkışının hangi tarihsel temellere dayandığı ve burada kimin kime karşı korunduğu hususunun yeterince analitik bir bakış açısıyla ele alındığına dair yeterli açıklığı kurgulayan bilimsel eserler ya yoktur, ya da son derece kısıtlı sayıda yahut belli belirsiz değinmelere yer veriyor biçimdedir. Keza, ayrıca, idarenin sorumluluğu hususundaki algılamaların, idare hukuku alanında kalmayı ne anlamda gerektirdiği üzerinde doyurucu irdelemelere gereksinim duyulduğu, bu anlamda halihazırdaki irdelemelerin daha ziyade formalist yaklaşımın izlerini taşıdığı savlanabilir. Bu paragraftaki yargılara bir küçük örnek, özel girişimciler eliyle görülen kimi hizmetlerin “*virtüel kamu hizmeti*” sınıflandırmasına alınıp alınmaması konusunda veya kamu hizmeti kavramının “*içerik denetimi*”

⁴³ Bkz. Çal, Sedat, *Türkiye’de Kamu Hizmeti ve İmtiyazın Dönüşüm Öyküsü*, TOBB Yayını, Ankara, 2008, s. 54-72.

⁴⁴ Bu meyanda, anılan görüşlere topluca yer verilen çalışma için bkz. *a. g. e.*, s. 38-54.

bağlamında ele alınmasındaki kapsayıcı yahut analitik bakış eksikliği bağlamında verilebilir.⁴⁵

Son olarak değinmek gerekirse, bilimde “haset” duygusuna yer olmamak gerekir. Unutmamak gerekir ki, bilimin –özellikle ülkemizde bakımından– “cılız fidesi”, ancak rekabetle “yeşerebilir” ve “kök salabilir”. Oysa kimi zaman üniversite kürsülerinde böylesi uygulamaların görülebilmiş olması önemli bir sorun oluşturmaya aday görünüyor. Sözgelimi, eski adıyla “asistan” –yahut, yeni adıyla “araştırma görevlisi”– alımları itibarıyla, bir bilim alanında üniversite kürsüsünü işgal etmekte bulunanların, yeni akademik personel alımında bilimsel yeterliği kendilerinden daha ileride olduğu kanısına vardıkları adayları “benimsememeleri” yönündeki uygulamalarla karşı karşıya geldiği aktarılmaktadır.⁴⁶ Bu durumun, bilimin ilerlemesi bakımından son derece sorunlu olduğu açıktır ve “iki küçük doz hazım” reçetesiyle bertaraf edilebileceği umulur.⁴⁷

⁴⁵ Burada değinilen “içerik denetimi odaklı yaklaşım” a yönelik eleştiriler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çal, *Kamu Hizmeti Kavramı Üzerine Kimi Düşünceler*, op. cit., s. 1846-1880.

⁴⁶ Sözgelimi, bir asistan adayına kürsü hocasının “seni asistan almam; çünkü sen benim şöhretimi silersin!” diyebildiği dahi zikredilmektedir (bkz. Pala, *İki Darbe Arasında*, op. cit., s. 2).

⁴⁷ Toplumsal yapımızda yer ettiği varsayılabilen bu eğilim, sadece akademik kürsülere mahsus bir özellik olmayıp, gerek idari yapıda ve gerek toplumun diğer katmanlarında yer etmiş bir habis hücre gibi karşımızda belirmektedir. Bu yönde Osmanlı’nın yükselme dönemlerindeki uygulamaya kısaca bir göz atmak yararlı olabilir (ki, günümüzde ABD’deki uygulamanın bu yönde tecelli ettiği savlanabilir ve bu ülkenin pek çok alanda ileriye gitmiş olmasını bu özelliğine hamletmek mümkündür kanısındayız). Buna göre, anılan dönemde kişiler tamamen yetenekleriyle makamlara gelmekte, toplumda ön plana geçmektedir. Üstelik, bundan da övgüyle söz etmektedirler. Böylece, bir çoban çok rahatlıkla vezir-i azam makamına yükselebilmektedir. Yazarının ifadesiyle, “(b)u koca mecliste tek bir kişi yoktu ki sahip olduğu konumu ve rütbeyi kendi liyakat ve cesaretine borçlu olmasın... Türkiye’de herkes kendi mevki ve istikbalinin kurucusudur. En yüksek mevkilere çıkmış olanlar çoğu zaman çobanlıktan yetişmişlerdir. Bunlar böyle küçük yerlerden, aşâğulardan gelmiş olmak-tan utanmak şöyle dursun, aksine bununla iftihar ederler. Ben ne idim. Çalışkanlığım ve doğruluğum sayesinde ne oldum!.. derler. Bugünkü mevki ve istikballerini atalarına ne kadar az borçlu iseler, iftihar etmekte kendilerine o kadar hak görürler. Türkler insanlarda meziyetin babadan oğula irs yoluyla intikal ettiğine, bir miras gibi elde edildiğine inanmazlar. Bunun kısmen Allahın bir ihsanı, kısmen de çalışmanın, zahmetin, gayretin ödüllü telakki ederler... Namussuz, tembel, atıl, bilgisiz olanlar hiçbir zaman yüksek mevkilere tırmanamazlar. Osmanlıların neye teşebbüs ederlerse başarılı olmalarının, bütün dünyada hâkim bir ırk haline gelebilmelerinin, imparatorluğun hudutlarını boyuna genişletmeleri-

Bu noktada, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki son derece kısıtlı bütçe olanaklarına rağmen bilime özel bir önem veren Halaskâr Gazi'nin, eğitim görmek üzere yurt dışına gönderilenlere –her birine telgrafla “kişiyeye özel” olarak ve hemen tam seyahat öncesi tren garında veya vapur rıhtımında iletilmesine özen gösterdiği- sözünü bu noktada anımsamak ve ders almak gerekebilir: “Sizi bir kıvılcım olarak gönderiyorum. Volkan olup dönmelisiniz.”⁴⁸

Kuşkusuz, bir fidenin kök salıp etrafına yarar sağlamak üzere “meyveye durması”, en çok onu yetiştirenlere iftihar vesilesidir ve tartışma götürmeyen bir gerçektir ki, toplumlar öncüllerini aşan evlatlarıyla yükselir. Buna yönelik ortamın en verimli kılınması gerektiği yer ise, bilim alanı olsa gerektir. Bu meyanda, sözümüzü yine Atatürk'ten bir anekdotla bağlamak isteriz:

“Herkesin kendine göre bir zevki var. Kimi bahçe ile meşgul olmak, güzel çiçekler yetiştirmek ister. Bazı insanlar da adam yetiştirmekten hoşlanır. Bahçesinde çiçek yetiştiren adam bir şey bekler mi? Adam yetiştiren adam da çiçek yetiştirendeki hislerle hareket edebilmelidir. Ancak bu tarzda düşünen ve çalışan adamlardır ki memleketlerine ve milletlerine ve bunların istikbaline faydalı olurlar.”⁴⁹

Sonuç

Hukuk biliminde konulara ve kavramlara sağlıklı bir yaklaşım, ancak bilimsel yöntemlerle olabilir. Bilimsel yöntemler ise, analitik bir bakış açısına sahip olmayı gerektirir ve şekilci/şabloncu yaklaşımların uzağında kalmayı öngörür. Bu bağlamda, üzücü olsa da, ülkemizdeki

nin sebebi, hikmeti budur... Türklerin en büyük düşmanı iltimaştır. Onun hiçbir yerde yeri yoktur” (bkz. de Busbecq, Oqier Ghislain, *Türk Mektupları*, (Yayına Haz. Recep Kibar), Kırkambar Kitaplığı, İstanbul, 2002, s. 42, 43, 79) (“vurgu”, tarafımıza aittir). Buradaki ifadelerin, daha sonraki dönemler dikkate alındığında, “nereden nereye” şeklinde iç geçirmeyle bütünleşen bir acı –veya buruk- tebessüme yol açmaması zordur.

⁴⁸ Bkz. Şarman, Kansu, *Türk Promethe'ler – Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)*, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 25; Özata, *Atatürk, Bilim ve Üniversite*, op. cit., s. 28.

⁴⁹ Özata, *Atatürk, Bilim ve Üniversite*, op. cit., s. 11.

hukuk uygulamalarında kimi zaman önemli sorunlar doğurabilen örneklerle karşılaşılması sözkonusudur.

Bundan ötürü, işbu çalışmada ortaya konulmaya çalışıldığı üzere, hukuk alanındaki bilimsel yaklaşım itibariyle hangi bakımlardan olumsuzluk görülebildiğinin özellikle irdelenmesi gereksinimi bulunmaktadır. Anılan eksikliklerin ne tür sorunlar doğurabildiğine ilişkin olarak idare hukuku alanındaki uygulamalardan verilen örnekler de, kanımızca bilimsel bir bakış açısına uygun biçimde hareket etmenin önemini vurgulamaktadır.

Bu bağlamda, toplumsal yapıdan da beslenen bir eleştiri eksikliği ve giderek eleştiriyi bertaraf etmeye yönelik algılamaların önemli bir sorun oluşturduğu düşünülmektedir. Bir diğer temel sorun ise, analitik bakış açısı eksikliği ve bu meyanda hukuksal konulara şekilci bir açıdan yaklaşılması olarak görünüyor.

Yine, bilimsel yaklaşımın gereği olarak kavramsal önyargılardan arınma ve edinilmiş kavramların mutlaka sorguya bağlı kılınması gereksiniminin ayrıca altı çizilmelidir. Nihayet, hukuksal sorunlara bulunan yanıtların mutlaka gerçekliği kavrayıp kavramadığı bakımından değerlendirilmesi, kimi zaman özellikle idare hukuku teorisinde gözden kaçtığı görülen bir zorunluluktur.

Hukukta bilimsel yaklaşıma genel olarak ve özetle değinen bu çalışmada ortaya konulduğu üzere, hukukumuzda şekilci bakış açısının kendisini gösterebildiği ve önemli sorunları beraberinde getirdiği savlanabilir. Bu anlamda, özellikle idare hukukuna yönelik olarak işbu çalışma içerisinde yer verilen dar kapsamlı değinilerin, çalışmanın genelindeki eleştirileri de dikkate almak suretiyle, bu hukuk dalında daha analitik ve sonuç itibariyle işlevsel özellik taşıyan yeni değerlendirmeleri davet edeceği umulur.

KAYNAKLAR

- Adomeit, Klaus, Hukuki Yöntem, (Çeviren: Altan Heper), *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 10. Kitap, (Haz. Hayrettin Ölçesiz), İstanbul Barosu, İstanbul 2004.
- Akkaya, Rukiye, Kamu Hukuku Eğitiminin Fransa'da Tarihsel Kökleri ve Kamu Hukuku Okulları Üzerine Notlar, *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt VII, Sayı 3-4, Aralık 2003.
- Arat, Tuğrul, Önsöz, içinde Rıfat Erten, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara 2005.
- Argüden, Yılmaz, Üst Kurullar ve Rekabet Özgürlüğü, *Rekabet Kurumu Perşembe Konferansları*, Sayı 22 (Mart-Mayıs-Haziran-Ekim-Aralık), (Soru ve Cevap Bölümü), Ankara 2008.
- Ayaydın, Cem, 82 Anayasası'na Göre Devletin Faaliyet Alanı, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.
- Ayaydın, Cem, *İdare Hukuku'na Giriş -Ders Notları-*, Cilt II, Yenilik Basımevi, İstanbul 2008.
- Bakan Yıldız, Libananco Davasında Endişemiz Yok, *Radikal Gazetesi*, 26 Mart, 2010.
- Bingöl, Adil, Hukuk Devleti Açısından Yasaların Metrukiyeti Uygulanmazlığı ve Uygulanamazlığı Sorunu, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 10. Kitap, (Hazırlayan: Hayrettin Ölçesiz), İstanbul Barosu, İstanbul 2004.
- Çal, Sedat, Altyapının Finansmanı ve İşletilmesi Bağlamında, Kamu Hizmeti İmtiyaz Kavramlarının 1999 Anayasa Değişiklikleri Çerçevesindeki Dönüşümü, *Rekabet Kurumu Perşembe Konferansları*, Sayı 22 (Mart-Mayıs-Haziran-Ekim-Aralık), (Soru ve Cevap Bölümü), Ankara 2008.
- Çal, Sedat, *Türkiye'de Kamu Hizmeti ve İmtiyazın Dönüşüm Öyküsü*, TOBB Yayını, Ankara 2008.
- Çal, Sedat, *Uluslararası Yatırım Tahkimi ve Kamu Hukuku İlişkisi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2009.
- Çal, Sedat, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi Kapsamındaki Anlaşmaların Hukuki Yönden Değerlendirilmesi, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 63, Sayı 4, 2008.

- Çal, Sedat, *Kamu Hizmeti Kavramı Üzerine Kimi Düşünceler*, içinde Prof. Dr. Hüseyin Hatemi'ye Armağan, Cilt 2, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2009.
- De Busbecq, Oqier Ghislain, *Türk Mektupları*, (Yayına Haz. Recep Kibar), Kırkambar Kitaplığı, İstanbul, 2002.
- Derbil, Süheyp, *İdare Hukuku*, Cilt I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara, 1940.
- Derbil, Süheyp, Ankara Hukuk Fakültesi'nin 25. kuruluş yıldönümü vesilesiyle yapılan konuşma, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 7, Sayı 3-4, 1950.
- Duguit, Leon, *Kamu Hukuku Dersleri*, (Çeviren: Süheyp Derbil), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara 1954.
- Gözler, Kemal, *Hukukun Genel Teorisine Giriş*, US-A Yayıncılık, Ankara 1998.
- Gözübüyük, A. Şeref / Tan, Turgut, *İdare Hukuku*, Cilt 1, 4. Bası, Turhan Kitabevi, 2006.
- Güran, Sait, *Hukuk Fakültelerinde Öğretim, Türkiye Barolar Birliği (TBB) Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 2003 (<http://www.barobirlik.org.tr/yayinlar/makaleler/saitguran.doc>).
- Güriz, Adnan, *Türkiye'de Hukuk Öğretimi, Türkiye Barolar Birliği (TBB) Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 2003 (<http://www.barobirlik.org.tr/yayinlar/makaleler/adnanguriz.doc>).
- Güriz, Adnan, *Türkiye'de Hukuki Pozitivizm, Anayasa Yargısı Dergisi*, C. 8, 1991.
- Gürkan, Ülker, *Hukukta Değişim ve Kararlılık Sorunu*, içinde Prof. Dr. Mahmut Koloğlu'ya 70. Yaş Armağanı, AÜHF Yayını, Ankara, 1975.
- Hırş, Ernst E., *Hâtıralarım*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1985.
- Hırş, Ernst, *Pratik Hukukta İlmî İspat ve Tefsir, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 1943.
- Hürriyet Gazetesi*, Erzincan Üniversitesi Rektörü İntihar Etti, 18 Mart, 2010 (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/14144392.asp?gid=373>).
- Karahanoğulları, Özlem Erdem, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. Maddesi - İdari Davalar - Memur Uyuşmazlıkları, Danıştay 133. Yıl Sempozyumu (İdari Yargının Yeniden Yapılandırılması ve Karşılaştırmalı İdari Yargılama Usulü)*, 11-12 Mayıs, 2001, Danıştay Yayını, Ankara, 2003.

- Karakaş, Jale, Hukuki Pozitivizmde Norm Üretme Sürecinde Ortaya Çıkan Epistemolojik Problemler, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 10. Kitap, (Hazırlayan: Hayrettin Ölçesiz), İstanbul Barosu, İstanbul, 2004.
- Kılıç, Muharrem, Hukuksal ve Teolojik Metinleri Anlama Sorunu: Felsefi Hermenötik Bağlamında Bir Analiz, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 12. Kitap, (Hazırlayan: Hayrettin Ölçesiz), "Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar - II", Sempozyum, 7-11 Eylül, 2004, İstanbul, Bildiriler / 1, İstanbul Barosu, İstanbul, 2005.
- Kirchmann, Julius Hermann v., *İlim Olmak Bakımından Hukukun Değersizliği*, (Çev. Coşkun Üçok), *HFSA*, 17. Kitap, (Haz. Hayrettin Ölçesiz), İstanbul Barosu, İstanbul, 2007.
- Metin Münir, Ak Parti, Siyah Proje, *Milliyet Gazetesi*, 18 Mart, 2010.
- Metin Münir, İlsu'da Cevapsız Sorular, *Milliyet Gazetesi*, 17 Mart 2010.
- Özata, Metin, *Atatürk, Bilim ve Üniversite*, Tübitak Yayını, Ankara 2007.
- Özkök, Gülriz, Hukuki Belirsizlik Problemi Üzerine, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 51, Sayı 2, 2002.
- Pala, İskender, *İki Darbe Arasında*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010.
- Şarman, Kansu, *Türk Promethe'ler - Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)*, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.
- Şener, Nedim, Türkiye, Uzan'ı CIA ve FBI Uzmanlarının Raporuyla Vuracak, *Milliyet Gazetesi*, 23 Mart 2010.
- Tan, Turgut, *Ekonomik Kamu Hukuku Dersleri*, Turhan Kitabevi, Ankara 2010.